

Ung historiker i 30'erne

Af Harald Jørgensen

På redaktionens opfordring har dr. Harald Jørgensen givet følgende beretning om sine første skridt på den videnskabelige bane og om sit medarbejderskab ved Institut for historie og samfundsøkonomi, da det endnu var en ganske ung institution.

I juni 1925 tog jeg studentereksamen fra Viborg katedralskole. Det havde i sin tid været under overvejelse i familiekredsen, om jeg overhovedet skulle være student. Min fader mente, at mine evner mere pegede i retning af en praktisk uddannelse, fx. ved handelen, end en universitetsuddannelse. Det endte dog med, at jeg kom i gymnasiet og tog nysproglig eksamen. Med eksamensbeviset i lommen var det givet, at jeg skulle fortsætte ved universitetet. På daværende tidspunkt eksisterede kun universitetet i København. Men hvilket fag skulle jeg vælge? Endnu i sommeren 1925 stod jeg usikker overfor min fremtidige løbebane. Jeg tænkte meget stærkt på at søge optagelse ved det teologiske fakultet. Den kristelige gymnasiastbevægelse havde gjort sig stærkt gældende i Viborg katedralskole, og under indtryk heraf stod en fremtidig gerning indenfor den danske folkekirke som et tiltrækkende fremtidsmål. Jeg havde imidlertid også tidligt vist interesse for faget historie. Det var jo en slægtsarv. I slutningen af august 1925 forlod jeg det fjerne Viborg for at påbegynde mine studier ved universitetet.

Faget historie administreredes på det tidspunkt af professorerne Aage Friis, Erik Arup og Knud Fabricius. De var kun navne for mig, og jeg havde aldrig læst noget af, hvad de havde skrevet. Andre dalevende historikere kendte jeg også kun af navn. Med hvilken litterær historisk ballast mødte jeg egentlig frem til et historisk studium? I min gymnasietid havde jeg med megen glæde studeret Holger Begtrup's to-bindes værk om Danmarks historie i det 19. århundrede, og jeg havde ligeledes meget tidligt anskaffet mig Johan Ottosens Nordens historie. Så havde jeg na-

turligvis også dyrket A. D. Jørgensen, men ingeniunde læst hele hans omfattende produktion. En gammel interesse hos mig var Sønderjydernes kamp under fremmedherredømmet. Med hensyn til dette emne havde jeg læst alt, hvad jeg kunne skaffe frem af litteratur. Det var navnlig det 19. århundredes historie, der havde tiltrukket mig, og også den helt moderne historie beskæftigede mig i min tidligste ungdom.

Det var derfor ganske naturligt, at det først og fremmest var de forelæsninger og øvelser, som Aage Friis annoncerede i det årlige lektionskatalog, som jeg meldte mig til. Navnlig hans forelæsninger havde jeg stor fornøjelse af. Hans organ virkede ikke ligefrem charmerende, han talte ret staccato og lidt snerrende, men hans behandling af de historiske begivenheder og hans personkarakteristikker var velformede og klare. På en ung studerende kunne han ved første møde virke lidt afskrækkende. Han var både ilter og noget despotisk, men lærte man ham nærmere at kende, blev man hurtigt klar over, at der bag hans til tider stødende optræden bankede et varmt hjerte. Han interesserede sig for mennesker, og kom de i vanskeligheder, sparede han aldrig sig selv. Han kunne være uhyre hjælpsom, og han sled om fornødent mange trapper for at komme både elever og andre til undsætning, hvis vanskeligheder havde tårnet sig op på deres vej. Havde man éngang vundet hans bevågenhed, kunne man stole på hans bistand. Trofasthed og loyalitet var hans særkende, men man kunne også blive kraftigt skældt ud af ham, hvis man havde optrådt på en måde, han misbilligede.

De to andre professorer kom jeg hverken

fagligt eller menneskeligt på nærmere hold. Det gælder navnlig Knud Fabricius, hvis person og undervisning i mine øjne savnede virkelig profil. Hverken hans optræden eller undervisning virkede inspirerende. Anderledes forholdt det sig med Erik Arup, der i 1925 havde offentliggjort 1. bind af sin Danmarks-historie, hvis fremkomst fremkaldte vældige dønminger. Selv en student, hvis faglige forudsætninger for videnskabeligt at vurdere hans nye og dristige synspunkter var såre beskedne, gennemlæste værket med usvækket interesse og forblev ikke upåvirket af det historiens vingesus, der karakteriserede det. Med store forventninger, der fuldt ud blev opfyldt, deltog man senere i Arups kildekritiske øvelser og forelæsninger over den udenlandske middelalderlige historie. Arup var en fængslende forelæser og en inspirerende eksaminator, men de emner, han behandlede, lå mig som regel temmelig fjernt, og på et specielt område, hvor jeg i al beskedenhed mener at være mere på hjemmebane (jeg tænker på hans fortolkning af de berømte Davidske beretninger fra 1863), synes jeg nok, at han har kappet al jordforbindelse og formuleret teorier, der har meget lidt med livets realiteter at gøre. I min studentertid kom jeg aldrig på nærmere hold af Erik Arup, og de erfaringer, jeg på et senere stadium, skulle gøre, var ikke særligt lystelige. Under de samtaler, jeg havde med ham i anledning af min indleverede afhandling til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad, fik jeg en ubehagelig fornemmelse af, at han under den personlige samtale sagde eet, men gjorde noget andet, når jeg vel var ude af døren.

I foråret 1927, da mit eksrusår var ved at gå til ende, blev jeg kaldt ud til professor Aage Friis, som modtog mig i det store, hyggelige arbejdsværelse på 1. sal i villaen Sol-sortvej 62 på Frederiksberg. Til stede ved sammenkomsten var også hans uadskillelige følgesvend, den sorte pudelhund, der lød navnet Timm. Jeg blev underrettet om, at dr. P. Munch havde taget initiativet til oprettelsen af et institut for historie og samfundsøkonomi, og at dette institut bl.a. havde fået overdraget at tilvejebringe et historisk værk om de danske provinsialstænder i anledning

af det forestående 100-års-jubilæum i 1931. Friis spurgte nu, om jeg kunne tænke mig at medvirke som studentermedhjælper ved dette værk, som skulle skrives af Povl Engelstoft og Hans Jensen i fællesskab. Jeg fik ligeledes at vide, at jeg ville blive aflønnet med 2 kr. i timen. Da jeg hidtil fra tid til anden havde besørget lektiehjælp for en timebetaling af 0.75 til 1 kr. forekom den tilbudte betaling mig nærmest fyrstelig. Når Friis havde tænkt på mig i forbindelse med dette hverv, hang det nok sammen med, at jeg netop havde valgt Danmarkshistorie i perioden 1830-48 som specialestudium. Jeg var overstrømmende glad ved dette tilbud og accepterede på stedet. Friis bad mig herefter om at kontakte de personer, som skulle forestå arbejdet.

Jeg havde hidtil ikke haft nogen kontakt med hverken Povl Engelstoft eller Hans Jensen, og de har heller ikke kendt min ringhed. Mødet med dem fandt sted 19/4 1927 i Instituttets lokaler i barakbygningerne bag det kgl. bibliotek. De var en smule reserverede, hvad jeg ikke kan fortænke dem i, da de overhovedet ikke var blevet spurgt om min ansættelse. Povl Engelstoft, der på det tidspunkt var 51 år, havde i 1922 sammen med F. Nørgaard udgivet bogen »Hovedtræk af Verdenshistorien fra 1866 til Vore Dage«, en bog som de historiestuderende i høj grad havde brug for, og sammen med Sv. Dahl stod han fra 1920 som redaktør af »Dansk Biografisk Haandleksikon«, et værk som jeg meget tidligt anskaffede mig, og som jeg indtil denne dag ofte benytter. Hans Jensen, der dengang var 37 år, kendte jeg intet til, og jeg tror ikke, at jeg på det tidspunkt havde læst noget af det, han havde produceret. Han forærede mig senere sin bog om Lars Bjørnbak fra 1919 og det populærvidenskabelige værk om Napoleon den Store, som han på det tidspunkt var i gang med at skrive. Når disse to historikere var blevet udpeget til at udgøre grundstammen i det nye instituts historiske afdeling, hænger det formodentlig sammen med, at de begge havde vist interesse for de emner, det var hensigten, at Instituttet skulle gå i gang med, og desuden var begge ledige på torvet, forstået på den måde, at de ikke havde fast tilknytning til nogen institution, og at de i

udpræget grad havde baseret deres tilværelse på en fri og uafhængig skribentvirksomhed.

Nogle dage efter min visit hos de to herrer modtog jeg endelig besked om min ansættelse, og man havde ligeledes fundet ud af, hvilken opgave, jeg først og fremmest skulle beskæftige mig med.

Over forhandlingerne i stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg var der blevet ført håndskrevne mødeprotokoller og desuden udgivet en trykt stændertidende. Da der ikke fandtes anvendelige registre, hverken sagregister eller talerfortegnelse, blev min opgave at udarbejde fuldstændige talerfortegnelser og sagregistre, dels på basis af de originale håndskrevne protokoller dels på grundlag af de eksisterende tidender. Arbejdet påbegyndtes på rigsarkivets læsesal 29/4 1927, og i de følgende måneder var jeg en omtrent daglig gæst i rigsarkivet.

I min studentertid (1925–30) skrev jeg udførlige dagbøger, og jeg hører desuden til den besynderlige gruppe af mennesker, der fra min tidligste ungdom har ført detaljerede regnskabsprotokoller. Det sidste er jeg fortsat med indtil idag, medens dagbogsskriveriet forlængst er ophørt, bortset fra spredte rejse-dagbøger. Takket være dette materiale er jeg istand til i enkeltheder at følge mit institutarbejde.

Jeg tog først fat på sagregisteret, og arbejdet var afsluttet i slutningen af september 1927. Umiddelbart derefter gik jeg i gang med personregistre, og jeg kan se af min dagbog, at jeg glædede mig til at arbejde med disse, idet det bl.a. kunne bidrage til at kaste lys over det spørgsmål, i hvor vid udstrækning repræsentanterne for bondestanden gjorde sig gældende i stændersalen. Samtidig med at jeg arbejdede med registre, var jeg i fuld gang med mit specialestudium, og der er ingen tvivl om, at det nød godt af registerarbejdet. Af og til blev jeg tilset af Hans Jensen, som nu havde fået overdraget arbejdet med stænderhistorien som sit særlige arbejde, medens Povl Engelstoft koncentrerede sig om Institutets socialpolitiske undersøgelser i samarbejde med Hans Jensen. Der var ikke tale om nogen nærmere kontrol fra hans side. Han overlod faktisk mig selv at finde ud af eventu-

elle problemer, men disse var heller ikke komplicerede. Ved nytårstid 1928 konstaterede jeg, at registerarbejdet havde »forskaftet mig mange glade timer, at jeg havde fået en virkelig gerning at udføre og fået lejlighed til at prøve mine registrerings- og systematiseringstilbøjeligheder«. Der er ingen tvivl om, at jeg allerede på det tidspunkt følte mig meget tiltrukket af konkrete og veldefinerede opgaver, som skulle løses og kunne udføres indenfor en overskuelig tid. 20/5 1928 kunne jeg med tilfredshed konstatere, at mit første store »videnskabelige arbejde« var fuldendt.

Registeret over stænderforhandlingerne 1835–48 var i første række tænkt som et arbejdsredskab for Hans Jensen. Det er håndskrevet, og kartotek kortene er opstillet i store, sorte kasser. Institutet overdrog senere rigsarkivet registeret, og det findes stadig opstillet i umiddelbar nærhed af læsesalen og kan benyttes af alle. Sagregisteret omfatter til kartotek kasser, medens personregistre eller rettere talerfortegnelserne omfatter flere. De blå navnekort angiver navn og valgsted samt oplysning om, i hvilke sessioner den pågældende mødte. For de første sessioner udarbejdedes desuden en liste over fravær, men det blev atter opgivet som overflødigt. Alle taler og ytringer, hvor korte de end er, er medtaget, medens meddelelser fra præsident og kgl. commissarius og indkomne betænkninger, om fastsættelse af dagsorden m.m. er udeladt. For sessionerne 1835–36 og 1838 findes udelukkende henvisning til de håndskrevne protokoller, fra 1840 kun til den trykte Tidende.

Af min regnskabsbog fremgår det, at arbejdet med færdiggørelsen af registeret blev forceret frem i månederne marts til maj 1928. Efter planen skulle jeg skrive min store specialeopgave (3-ugers opgaven) i juni 1928, og derefter skulle jeg på en længere udenlandsrejse (besøg på en international sommerskole i Genève og overværelse af folkeforbundets årlige delegeretmøde), der medførte, at jeg var borte fra landet i perioden juni–september 1928. På vejen til Genève besøgte jeg det preussiske statsarkiv i Kiel for at orientere mig om, hvad der her opbevaredes af materiale til belysning af stænderperioden, og jeg erindrer endnu, med hvilken betagelse jeg

bladede frem til referatet af Peter Hiort Lorenzens tale i den slesvigske stændersal i 1842 og så, hvorledes referatet var overstreget. Under mit besøg i Kiel havde jeg desuden lejlighed til at hilse på professor Otto Brandt og til at aflægge besøg hos den ældre slesvig-holstenske historiker Hedemann Heespen på hans historiske ejendom Deutsch-Nienhof. Det var naturligvis Friis, der havde skaffet mig introduktioner til disse to i datiden velkendte historikere.

Den prompte besørgelse af registerarbejdet havde i hvert fald hos Hans Jensen bortvejret enhver tvivl om min egnethed som praktisk håndlanger ved det forestående stænderværk, og allerede i marts 1928 kom det under overvejelse, hvorledes jeg fremover kunne bevares for opgaven. De nærmere forhandlinger herom kender jeg ikke, men kun resultatet. Jeg skulle fortsat være knyttet til stænderværket, og under en forhandling med Hans Jensen, der fandt sted 20/5 1928, blev vi enige om, at mit fremtidige arbejde skulle bestå i udarbejdelse af en registratur over de aktstykker i rigsarkivets samlinger, der kunne belyse stænderlovenes tilblivelse. Allerede dagen efter tog jeg fat på denne nye opgave, og min dagbog oplyser, at jeg den dag fandt et meget interessant brev fra grev Holstein-Holsteinborg til kancellipræsident Stemann. I det hele taget løber min dagbog over med mange glædesytringer i anledning af det nye og spændende arbejde, som jeg nu skulle begynde på, og som ville være en udmærket skoling i praktisk arbejde med originalt arkivmateriale. At jeg også af og til betroede dagbogen, at en fremtidig arkivgerning ikke lå mig fjernt, skal ikke lades uomtalt. 19/2 1928 talte jeg med rigsarkivar Laursen herom, men han rådede mig imidlertid til, efter overstået eksamen, at rejse nogle år og først derefter søge ind ved arkivet »Om ca. 6 år ville der være gode muligheder«. Denne profeti skulle om trent gå i opfyldelse på dato.

Efter hjemkomsten fra den lange udenlandsrejse genoptoges arbejdet for Hans Jensen omkring 1. okt. 1928, samtidig med, at jeg fortsatte mit specialestudium med det formål at kunne besvare en 4 timers skriftlig opgave over bundet emne og uden anvendelse af

hjælpemidler. Den afvikledes i december 1928. Mit nye arbejde var betydeligt mere spændende end registerarbejdet. Jeg fik nu lejlighed til selvstændigt at arbejde med de to kancelliarkiver, og på et vist tidspunkt tog jeg ligeledes fat på det udenrigspolitiske departements arkivalier. Det udviklede sig nu således, at jeg ikke blot fremledte de fornødne arkivalier, men jeg blev også anmodet om at foretage uddrag af disse til brug for værket. Det siger sig selv, at dette arbejde både opøvede mine færdigheder i praktisk at arbejde med arkivalier, og også gav nyttig viden om både begivenheder og personer. Der anvendtes megen tid herpå i tiden frem mod sommerferien 1929. Under arbejdet opstod lidt efter lidt den tanke, at de mange spredte arkivalier til belysning af stænderforfatningens tilblivelse burde udgives i en speciel publikation, en idé som jeg naturligvis følte mig meget tiltrukket af. Arbejdet hermed fuldførtes først efter 1930 (se Danske Magazin 7. rk. II, 1936 s. 1-166). I det hele taget arbejdede jeg med stor lyst og iver i disse måneder, og mine dagbogsnotater giver ofte udtryk herfor. På et vist tidspunkt foreslog jeg Hans Jensen, at vi skulle inddrage udenlandsk diplomatisk materiale i vore undersøgelser. Jeg gjorde opmærksom på, at man sikkert i såvel den preussiske som den østrigske gesandts indberetninger til henholdsvis Berlin og Wien kunne finde værdifulde oplysninger. I første omgang var Hans Jensen noget skeptisk, senere gav han tilslutning, og i foråret 1929 var jeg endnu engang i Kiel for at arbejde i det preussiske statsarkiv og i Berlin, hvor jeg en ugestid var beskæftiget i det preussiske hjemmearkiv i nybygningen i Berlin-Dahlem. Det var jo spændende for en ung historiestuderende at drive arkivstudier i fremmede arkiver. Til Wien nåede jeg ikke. Her nøjedes vi med at korrespondere. Den gamle arkivbygning i Karlsstrasse i Kiel blev totalt ødelagt under den sidste krigs luftbombardementer, og også det pompøse arkivhus i Dahlem blev hårdt medtaget. Det er dog nu genopbygget. Da jeg for et par år siden havde lejlighed til igen at aflægge et besøg i huset, dukkede erindringerne fra den pompøse, søjleomkransede vindeltrappe påny op.

Selv om Hans Jensen stadig overlod mig til mig selv og nøjedes med at modtage mine ekscerpter, konfererede vi ofte indbyrdes. I en vis periode kom jeg hver onsdag aften i hans privatbolig. Han havde lejet et par værelser hos forfatterinden Marie Bregendahl, der boede i Statsebedsmændenes Enkebolig på Amager Boulevard. Jeg aflagde rapport om mine fund, og da det tidspunkt nærmede sig, hvor udarbejdelsen af manuskript skulle begynde, forelæste Hans Jensen, hvad han havde skrevet, og vi diskuterede det. Det var dog først og fremmest ham, der førte ordet.

Endnu i første halvår 1929 og frem til sommerferien var jeg i ikke ringe udstrækning beskæftiget med at fremdrage stof til stænderhistorien, men da efteråret indtraf, måtte jeg foretage en drastisk nedskæring af mit timental, og fra 1. marts 1930 måtte jeg helt holde op. Det var embedseksamen, som nu forestod. Efter datidens studieordning, der omfattede et hoved- og et bifag, skulle såvel skriftlig som mundtlig prøve i begge fag aflægges indenfor en periode af ca. 6 uger. Der eksisterede ingen forprøve i nogle af fagene, og i hovedfaget historie kunne man forvente opgaver i den samlede Verdens- og Nordens historie fra tidernes morgen og indtil ca. 1914 foruden en prøve i samfundøkonomi. I bifaget dansk eksamineredes i samtlige sproglige og litterære discipliner. Dette krævede mindst 9 måneders koncentreret eksamenslæsning og udenadslæren og en fornuftig planlægning under hele denne ørkenvandring. Jeg læste til eksamen sammen med en gammel skolekammerat, der havde de samme fag, nemlig senere lektor Eilif Bøgebjerg, og vi opnåede begge et pænt eksamensresultat. Jeg er overbevist om, at skulle vi to måneder senere påny have besvaret de spørgsmål, som den overståede eksamen havde budt på, havde vi ikke kunnet klare dem. Den sammenstuede lærdom sivede hurtigt ud.

Fra juni 1930 kunne jeg smykke mig med titlen cand.mag. Studietiden havde været nøjagtig 5 år, hvilket var i smuk overensstemmelse med den officielle studieplan, som dog kun opfyldtes af et mindretal. Det brændende spørgsmål for alle unge kandidater af årgang 1930 og følgende år var beskæftigelsespro-

blemet. De faste stillinger groede ikke på træerne, og adskillige måtte døje arbejdsløshed i kortere eller længere perioder, afbrudt af tilfældigt og ofte dårligt betalt arbejde.

Jeg var mere heldig end så mange andre. Jeg havde boet hjemme i min studietid og havde fået kost og logi gratis, medens jeg siden januar 1928 havde kunnet betale alle studiegifter, bøger m.m. af egne midler. Jeg kunne således starte uden studiegæld. Jeg havde endvidere en arbejdsgiver, som ønskede at benytte min arbejdskraft. Jeg tænker her i første række på Hans Jensen, der meget gerne så, at jeg genoptog arbejdet ved stænderhistorien. Fra 1. sept. 1930 knyttedes jeg påny til Institutet med et fast vederlag af 200 kr. månedlig. Det var nok til at løse mine økonomiske problemer, selv om jeg ikke længere boede hjemme. Jeg lejede et værelse i et studenterpensionat i Rørholmegade og betalte for fuld pension 110 kr. om måneden. Jeg var ganske vist forlovet, men tænkte foreløbig ikke på giftermål. Skat var intet problem, og udgifterne til cycle og sygekasse var til at overse.

Jeg tror nok, at jeg endnu i efteråret 1930 bistod Hans Jensen med løsning af begrænsede opgaver i forbindelse med stænderhistorien, men meget hurtigt hørte det op. Set fra mit synspunkt måtte det være afgørende at komme igang med egne opgaver, og jeg var ikke mere interesseret i at optræde som stik-i-rend-dreng for andre. Hans Jensen havde nu i nogle år i fuld udstrækning udnyttet min arbejdskraft og mine specielle evner. Det skal ikke bebrejdes ham, og jeg skal gerne vedstå, at han ofte tilkendegav sin anerkendelse heraf og af og til endog gik så vidt som at udtale, at havde han ikke haft mig, var stænderværket aldrig blevet skrevet. Jeg havde også haft stort udbytte af arbejdet, både fagligt og økonomisk. Det havde finansieret min store udenlandsrejse i 1928, og jeg havde i vid udstrækning haft lejlighed til at arbejde med arkivalier og andet primært historisk kildemateriale. Jeg havde ligeledes på nært hold kunnet følge, hvorledes en større historisk undersøgelse blev tilrettelagt. Medens samarbejdet mellem den ældre og den ganske unge og uerfarne student til at begynde med forløb

uden gnidninger, kan det ikke nægtes, at der efterhånden opstod irritationer og en vis kølighed hos begge parter. Jeg blev nok efterhånden mere selvbevidst og selvhævdende. Jeg sagde ham imod og kritiserede, hvilket ikke faldt i god jord. Hertil kom, at hans arbejdsmetode eller mangel på sådan efterhånden irriterede mig grænseløst. Det havde sine gode grunde, at han helt havde overladt mig alle originale arkivstudier. Det var med en vis rædsel, at arkivpersonalet udleverede en pakked arkivalier til ham. Den så ikke godt ud, når han leverede den tilbage, og man kunne aldrig være sikker på, at den indre orden var opretholdt. Hans manuskriptbunker befandt sig aldrig i orden, og hans håndskrift var meget besværlig at arbejde med. Ofte måtte undersøgelsesarbejdet gøres om, enten fordi en bestemt oplysning var forsvundet for ham, eller også fordi han havde fået en ny idé. Han arbejdede som regel på den måde, at han lod øjnene løbe ned ad siderne. Derefter standsede han ved en eller anden sætning, som satte hans livlige tankeflugt i bevægelse. Inspireret heraf konstruerede han en eller anden teori eller et synspunkt. Ved nærmere eftertanke, eller når han havde glemt sine oprindelige associationer, kunne han blive i tvivl, og så gik jagten påny efter det pågældende aktstykke eller udtalelse. En systematisk og grundig gennemgang af benyttede aktstykker og en herpå grundet opfattelse lå ikke for ham, og en nødvendig kildedokumentation overlod han helt til sin sekretær. For et ordensmenneske og en mere systematisk natur blev det efterhånden noget af en prøvelse at arbejde sammen med ham. Også Povl Engelstoft har i sin elskværdige nekrolog i *Historisk Tidsskrift* omtalt Hans Jensens idérigdom. Han skriver bl.a.: I tanke skarp og indtrængende, som forsker, tilbøjelig til at stole på sit instinkt og sine ofte blændende ideer. Og han tilføjer: I samtaler kom hans sprudlende tankefyldte til udtryk. Denne karakteristik kan jeg godkende.

Men der var andet og mere, der vanskeliggjorde et nærmere samarbejde med ham. Når Engelstoft i samme nekrolog slutter med at karakterisere Hans Jensen som den fredlø-

se og hjemløse vandrer, kan en fjern eftertid nok stille det spørgsmål, hvad han egentlig mente med det. En af dem, der gennem nogle år havde nært samarbejde med ham, kan måske nu tillade sig at løfte sløret en smule for personen Hans Jensen. Hvis jeg ikke fra anden side vidste det, ville jeg aldrig have forestillet mig, at han var rundet af en ren sjællandsk bondeslægt. Der var noget nervøst flagrende over ham såvel i optræden som i samtale. Han kunne føre lange enetaler med sig selv, og han plagede sine bekendte på læsesalen på det kgl. bibliotek og på rigsarkivet med sin uendelige snak. Man kunne også se ham sidde på sin arbejdsplads spillende bold med blækhuslåget, samtidig med at han mumlede frem for sig. Af og til røg låget på gulvet, men det anfægtede ham ikke. Kort og godt: han virkede højst besynderlig på sine omgivelser og slet ikke som folk er flest. Det fik nu være, hvad det være vil. Vi kan ikke alle være ens. Jeg mener ikke, at jeg foretager nogen falsk tilbageslutning, når jeg siger, at han på mig virkede både unaturlig og degenereret.

Hvad jeg ligeledes fandt ubehageligt var hans stærke tilbøjelighed til at sladre om både den ene og den anden, og denne sladder var ingenlunde venlig. At medarbejderne også fik deres bekomst kan bedst dokumenteres ved følgende uddrag af brev fra professor Friis til mig, dat. 29/8 1932.

Hans Jensen søgte en ny medarbejder ved stænderværket og havde i den anledning en samtale med Friis. Under samtalen havde Hans Jensen efter Friis' referat uden foranledning fra hans side meget kategorisk udtalt, i hvilken grad hans unge medarbejdere ved Institutet havde været glade over arbejdet med ham. »Jeg sagde ham derfor, at dette måtte bero paa en misforståelse og dårlig psykologisk opfattelse fra hans side. Alle de unge medarbejdere – og på hans spørgsmål om hvem det var, nævnede jeg særlig Dem og [Georg] Nørregaard, havde overfor mig givet udtryk for, at de trods det udbytte de iøvrigt havde haft af arbejdet, ikke havde været så glade ved samarbejdet med ham, at det havde vakt noget ønske om fortsættelse, tvært imod.

Som årsagen nævnede jeg, dels den i adskillige henseender meget uordentlige arbejdsmetode, som voldte medarbejderne urimeligt stort bryderi, dels visse former i Hans Jensens måde at behandle og omtale sine medarbejdere på, der ikke virkede tiltalende på disse. Jeg spurgte i denne henseende direkte H.J.: »Snakker De ikke for meget om Deres medarbejdere, til dem og om dem på en måde, der ikke altid er lige taktfuld eller behagelig?« Iøvrigt sagde jeg naturligvis H.J. både, at jeg ikke i enkeltheder havde kendskab til de forhold, der foranledigede denne stemning hos medarbejderne, hvis eksistens imidlertid var en kendsgerning, som jeg som medlem af Institutets bestyrelse, måtte tage hensyn til, og at der ikke var kommet nogen klage til mig, som jeg skulle reagere på overfor ham, men at jeg kun fandt det nødvendigt, at gøre ham opmærksom på forholdet. H.J. lod til at være fuldstændig overrasket over, at alt ikke var idel tilfredshed og sympati og ville øjensynlig ved lejlighed nærmere tale med Dem og Nørregaard herom. Jeg anbefalede ham ikke at gøre noget nummer ud af dette, men lægge sig min udtalelse på hjerte. Et senere brev fra ham synes at tyde på, at han vil gøre dette«.

Det korte af det lange var imidlertid, at jeg allerede fra efteråret 1930 var fast besluttet på at afvikle mit samarbejde med Hans Jensen med hensyn til stænderværket. I foråret 1931 udkom 1. bind af hans store værk. I et forord takkede han de mange medarbejdere, og her i første række mig, for vore bidrag til arbejdets afslutning. Det kan idag virke besynderligt, at redaktøren for Historisk Tidsskrift, dr. Ellen Jørgensen anmodede professor Steenstrup om at anmelde værket i tidsskriftet. Man skulle ellers synes, at der måtte være andre, der var mere kaldede, men de har måske undslået sig. Anmeldelsen var velvillig, og i indledningen gjorde Steenstrup opmærksom på, at mange havde været virksomme ved bogens tilblivelse, men forfatterskabet havde udelukkende været betroet Hans Jensen. »Det må da også erkendes«, fortsatte Steenstrup, »at bogen har præg af enhed; det er fra først til sidst denne forfatters opfattelse og dom, hans stil og sprog, som gør sig gældende«.

Helt anderledes negativ var den dom, som

dr. Albert Olsen fældede i en kronik, formodentlig offentliggjort i Social-Demokraten. Forfatteren fremhævede det fortrinlige materiale, som de stofsamlende medarbejdere havde tilvejebragt. Der var et særligt hib til Ejnar Vaaben, »de danske nationalsocialisters aandelige fører«, men anmelderen indrømmede dog, at denne antiparlamentariske medarbejder ikke havde sat sig synlige spor i værket om vor første parlamentariske historie. Om selve bogen udtalte han, at det var »et yderst ringe arbejde, skrevet på grundlag af en ganske udmærket stofsamling«, og der konkluderedes, at det for dansk historisk forskning ville være en stor fordel, »om man i fremtiden lod unge historikere få de til selvstændige opgaver fornødne midler, i stedet for at ofre store summer på et industrielt »videnskabeligt« system, der som nu i Hans Jensens værk har vist sig at sætte så ringe frugter. Og under alle omstændigheder vilde det være det eneste rigtige for den resterende del af værket om stænderne at gøre cand.mag. Harald Jørgensen til hoved- eller medredaktør«. Hvad Albert Olsen ikke kunne vide var, at den af ham foreslåede hoved- eller medredaktør på det tidspunkt kun havde een tanke, nemlig at slippe bort fra stænderværket.

Med udsendelsen af 1. bind af stænderværket ophørte i realiteten mit samarbejde med Hans Jensen. Jeg havde så godt som intet at gøre med stofindsamlingen til bind 2, der udsendtes i 1934. Hertil benyttedes andre, først og fremmest cand.mag. Verner Laustsen. Den opmærksomme læser af bind 2 vil også kunne konstatere, at fremstillingen så godt som udelukkende bygger på trykt materiale. Der kan fremføres plausible grunde herfor, men en medvirkende årsag var nok den, at forfatteren havde mistet sin tidligere så ihærdige »arkivalske« medarbejder. Selv om vore veje skiltes, mødtes vi dog af og til. Jeg havde nok forladt Hans Jensen, men ikke Institutet, hvilket vil fremgå af det følgende.

Endnu en episode med Hans Jensen, vil jeg kort omtale. I oktober–november 1936 afholdtes en konkurrence om det ledige professorat ved Københavns universitet i forbindelse med Aage Friis' afgang. Jeg var på det tidspunkt tilknyttet Politikens redaktion, og

det faldt i min lod at dække denne begivenhed for bladet. (Se Politiken 23/10, 24/10, 3/11, 4/11, 8/11 og 9/11 1936). Den mundtlige del af konkurrencen var et tilløbsstykke, og resultatet ventedes i spænding. Jeg skal ikke gå i enkeltheder om forløbet, selv om jeg nok kunne berette et og andet af interesse. Hans Jensen deltog i denne konkurrence sammen med bl.a. professor Albert Olsen og dr. Vilh. la Cour. Afgørelsen faldt en tidlig søndag morgen, og af dommerkomitéens 7 medlemmer stemte 4 for Albert Olsen og 3 på Vilh. la Cour. Albert Olsen udnævntes herefter pr. 1. dec. 1936 til professor i historie i København. Søndag aften telefonerede Hans Jensen til mig. Han var meget ophidset, og jeg erindrer tydeligt, at hans første ord til mig var følgende: »Må jeg takke Dem for Deres bidrag til, at jeg ikke blev professor«. Hermed punktum for min beretning om samarbejdet med Hans Jensen, og jeg skal herefter gå over til en redegørelse for den anden store opgave, hvis udførelse blev betroet mig af Instituttets bestyrelse.

Som omtalt foran var jeg i sommeren 1930 blevet cand.mag. Mine fremtidsudsigter var alt andet end sikre, men jeg havde megen lyst til at aflægge en videnskabelig duelighedsprøve. Skulle jeg gøre mig håb om en fremtidig stilling ved det offentlige arkivvæsen, var det nødvendigt at kunne dokumentere videnskabelige evner. Spørgsmålet var blot: hvilket emne skulle jeg kaste mig over.

På baggrund af, hvad der senere er hændt mig, er det interessant at konstatere, at jeg i denne periode syslede med forskellige undersøgelser af den danske lokaladministrations historie. Jeg begyndte at samle stof til en beskrivelse af amtmandens stilling indenfor lokaladministrationen, og jeg kastede mig ligeledes over forhistorien til kommunallovne af 1841. Også visse emner indenfor centraladministrationen beskæftigede mig, og under studier i rigsarkivet faldt jeg over nogle interessante betænkninger, der belyste finansforvaltningens reorganisation i 1816. Her stødte jeg påny på navnet J. S. Møsting, og i løbet af meget kort tid havde jeg skrevet en lille artikel, som jeg indsendte til Historisk Tidsskrift og fik trykt i 1931 (Hist. Tidsskrift 10. rk. I,

1931, s. 191–209). I den anledning fik jeg et venligt brev fra Albert Olsen, som komplimenterede mig for min behandling af emnet og samtidig udtrykte sit mishag med, at artiklen var kommet i Historisk Tidsskrift. Som bekendt var hverken han eller Erik Arup gode venner med den kreds af historikere, som på det tidspunkt beherskede denne publikation.

Jeg havde i efteråret samtaler med Aage Friis om mine studieplaner, og han anbefalede mig at søge den Hielmstjerne-Rosencrone-ske stiftelse om en bevilling på 600 kr. til fortsatte administrationshistoriske studier. Under en af samtalerne lod jeg falde en bemærkning om, at jeg kunne have lyst til at prøve kræfter på en prisopgave, og i november 1930 udskrev universitetet en prisopgave lydende på en undersøgelse af J. S. Møstings betydning og virksomhed som statsmand efter 1813. Jeg gik øjeblikkelig igang med at løse denne opgave, og arbejdet hermed beslaglagde en væsentlig del af min arbejdskraft i året 1931. Besvarelsen belønnedes med universitetets guldmedalje i 1932. Med denne hædersbevisning fulgte som godtgørelse for anvendt tid en udbetaling på 500 kr.

Da dr. Munch i 1927 stiftede Instituttet, ønskede han, at dets historiske afdeling skulle igangsætte en række studier over forholdet mellem arbejdsgivere og arbejdere i Danmark efter 1864, og det blev overladt Povl Engelseft og Hans Jensen at organisere dette arbejde. En række unge kandidater knyttedes til dette arbejde, og man tildelte den enkelte en begrænset opgave at løse. Også de to ledere gik aktivt ind i arbejdet og udarbejdede forskellige afhandlinger. Arbejdet organiseredes i form af en studiekreds, hvor de enkelte deltagere fremlagde deres resultater. I 1930 of-fentliggjorde Instituttet en samling afhandlinger under titlen »Sociale Studier« og året efter fulgte en ny publikation »Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900«. Af de unge forskere skal jeg specielt nævne to navne, nemlig Henry Bruun (f. 1903) og Georg Nørregaard (f. 1904). De var begge blevet cand.mag.er i historie i 1928, og begge stod ledige på torvet. Når de nævnes, skyldes det også, at de i modsætning til de andre en år-

række var knyttet til Institutet og at de begge fik betroet en større selvstændig opgave. Bruun gik i gang med en undersøgelse af den ældre fagbevægelse, og i 1938 kunne han udgive den stofrige og solide bog, der fik titlen »Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900. I«. Det havde været hans hensigt at fortsætte arbejdet med et afsluttede 2. bind. Han havde et betydeligt materiale liggende til 2. bind, men da han ikke kunne få universitetet til at antage bind 1 som disputats, opgav han at fuldføre værket. Albert Olsen kunne hænge den første skalp i bæltet. Også Nørregaard fik overdraget en selvstændig forskningsopgave, der i 1943 udsendtes under titlen »Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-99«, også et grundlæggende og stofrigt arbejde. Under indtryk af, hvorledes det var gået Henry Bruun og forfatteren af disse linier, afstod han fra forsøg på at få sit arbejde godkendt som disputats.

Da jeg havde fået eksamen i 1930, ønskede også jeg at få overdraget løsningen af en konkret opgave, og som Institutets arbejdsprogram nu engang var defineret, måtte det være en socialpolitisk opgave indenfor sidste halvdel af 1800-tallet. Hans Jensen og jeg talte derom, og på hans forslag indgav vi omkring nytår 1931 en udtalelse til bestyrelsen, hvori vi foreslog, at jeg skulle foretage en undersøgelse af det offentlige fattigvæsens stilling i nævnte periode. Forslaget blev godkendt, og fra 1. jan. 1931 blev jeg oprykket i de faste medarbejderes kreds med et månedligt vederlag på 250 kr.

De administrationshistoriske undersøgelser, som jeg havde påbegyndt umiddelbart efter min eksamen, blev nu lagt til side, og den tid, jeg havde til overs fra mit arbejde med besvarelsen af universitetets prisopgave, udnyttedes til indsamling af materiale om det offentlige fattigvæsen i Danmark. Det havde altid været mit ønske at komme på en længere udenlandsrejse, og både Aage Friis og rigsarkivar Laursen havde ved flere lejligheder kraftigt opfordret mig dertil. Det var derfor ikke vanskeligt at opnå orlov fra Institutet, og 1. marts 1932 drog jeg afsted til Paris for at påbegynde studier over den franske revolu-

tions historie. Jeg opholdt mig i Paris fra marts til juli og fortsatte derefter til Genève for at dyrke mine folkeforbundsinteresser. Jeg havde haft til hensigt at afslutte rejsen med et længere besøg i England, men kronekursens fald slog bunden ud af pengekassen, og jeg måtte vende næsen hjem i slutningen af oktober 1932.

Jeg genoptog nu for fuld kraft arbejdet med fattigvæsenet. I henhold til den mellem mig og Institutet indgåede kontrakt skulle manuskriptet foreligge 1. juli 1936. Da jeg i 1934 udnævntes til arkivar ved rigsarkivet, ændredes afleveringsfristen til 1. jan. 1938, og samtidig nedsattes mit månedlige vederlag fra 250 kr. til 150 kr. Der blev bestemt ikke givet noget ved dørene.

Den stillede opgave var kommet til mig udefra, men jeg blev hurtigt meget optaget af at løse den, og hvad der især virkede tiltrækkende på mig, var det forhold, at der skulle gives en anskuelig tilstandsbeskrivelse. Jeg har altid ment, at noget sådant lå godt for mine evner, medens jeg er gået i en stor bue udenom alt, hvad der smagte af idéhistorie, historiens filosofi eller rent teoretiske betragtninger.

En væsentlig forudsætning for løsningen af opgaven var en givtig materialeindsamling. Emnet var yderst kortfattet behandlet i den eksisterende historiske litteratur, dog kunne en del hentes i spredte lokalhistoriske arbejder. Det voldte mig intet større besvær at udnytte centraladministrationens arkivalier, og der fandtes her et rigt og broget materiale. Det kunne forholdsvis nemt suppleres med oplysninger fra Stænder- og Rigsdagstidender. Den omfattende avislitteratur var besværligere at gå til, og som kilde betraget ikke så troværdig. Store vanskeligheder havde jeg endvidere med at benytte kommunalt arkivmateriale fra land og by. Meget lidt var afleveret til landsarkiverne, og jeg måtte derfor dels ved korrespondance dels ved besøg på stedet orientere mig om, hvor der fandtes noget, og hvad jeg eventuelt kunne indlåne til brug på rigsarkivet. Jeg mødte som regel stor imødekommethed fra de kommunale myndigheder, men fra flere steder modtog jeg den triste meddelelse, at materialet ikke mere ek-

sisterede. Jeg mener imidlertid, at jeg fik fat i flere yderst værdifulde og velbevarede arkiver, som kunne bruges som eksempler. Af tids- og arbejdsmæssige årsager måtte jeg begrænse mig til et mindre antal arkiver. Efter mit bedste skøn gav de et billede af de faktiske forhold i by og på land, som stort set var sammenfaldende, bortset fra specielle, lokalt betingede forskelle.

Også senere i livet har jeg været stillet ansigt til ansigt med den samme problematik. Er man ene om opgaven, tvinges man ganske naturligt til at begrænse sig, og man kan egentlig kun forlange, at forskeren er omhyggelig med udvalget af arkiver, og at han så vidt muligt udnytter dem til bunds. De alment konklusioner, han drager, må ligeledes være forsigtige, og læseren må altid have mulighed for ganske konkret at kunne vurdere, på hvilket grundlag eventuelle konklusioner er baseret. Men enhver historisk undersøgelse skal nu engang gerne udmøntes i en fremstilling til glæde for andre, og derfor må man på et eller andet tidspunkt sige stop. Det gjorde jeg også ved indsamlingen af materiale til fattigbogen.

9. maj 1936 kunne jeg indberette til tilsynsrådet, at jeg regnede med at kunne afslutte manuskriptet omkring 1. sept. 1936. Jeg skønnede, at afhandlingen ville fylde ca. 23–24 ark, og jeg forelagde et udførligt resumé af bogens indhold. Det fremgår heraf, at jeg havde udvidet opgaven til også at omfatte, hvad jeg kaldte »Enevældens socialreform«. I stedet for at begynde min fremstilling ca. 1860, havde jeg udvidet den til at omfatte perioden 1800–91. Det daværende tilsynsråd godkendte denne disposition, og jeg kunne herefter færdiggøre manuskriptet.

Ligesom min kollega Henry Bruun håbede jeg, at min store afhandling om fattigvæsenet kunne indbringe mig den eftertragtede filosofiske doktorgrad, og med tilladelse fra Institutttet indleveredes afhandlingen til fakultetets bedømmelse. Havde jeg ikke fået denne skøre idé, var bogen udkommet i løbet af efteråret 1936, og jeg havde været forskånet for mange ærgrelser. Vi vidste alle, at der var nogle, der vrængede »institutarbejder« efter de publikationer, som udsendtes i Institutkets

regi, men på det punkt mente jeg, at jeg var helt uangribelig. Bogen var helt igennem mit eget produkt. Efter at have fået opgaven, havde jeg planlagt den, foretaget det store indsamlingsarbejde og forfattet teksten. Hverken bestyrelse eller tilsynsråd havde generet mig undervejs. Kun på eet punkt havde jeg søgt hjælp. Min senere kollega arkivar C. Rise Hansen havde i forsommeren 1935 været mig behjælpelig med statistisk at behandle en række indlånte fattigprotokoller fra Kolding kommune.

Jeg kommer nu til det sørgelige kapitel om bogens behandling ved det filosofiske fakultet ved Københavns universitet, et afskrækkende eksempel på gammeldags »professorvælde«. Jeg skal bestræbe mig på at fremstille begivenhedsforløbet så nøgternt og lidenskabsløst som muligt.

11. nov. 1936 indleveredes afhandlingen, som havde fået titlen: Fra tiggerstav til aldersrente. Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede. I dec. 1936 tiltrådte Albert Olsen som professor i historie. Som sådan indtrådte han ligeledes i Institutkets bestyrelse. Efter ca. et halvt års ventetid kaldtes jeg til et møde med ham. Under dette meddelte han mig, at han på sine to kollegers og egne vegne var indstillet på at antage bogen som disputats under forudsætning af, at jeg ville foretage en fornyet gennemarbejdning af manuskriptet, forsyne det med en indledning, der tog hensyn til foreliggende udenlandsk litteratur og fattigvæsenets tilstand i 1700-tallet, og desuden at udarbejde en sammenfattende konklusion. Under de givne forhold var jeg indstillet på at følge opfordringen, idet jeg måtte opfatte situationen således, at det ønskede mål: erhvervelse af doktorgraden var indenfor synsvidde. 30/4 1937 anmodede jeg fakultetet om tilladelse til at trække afhandlingen tilbage, idet jeg meddelte, at det under mine fortsatte studier stod mig klart, at det ville være rigtigst at foretage visse ændringer i manuskriptet. Jeg meddelte samtidig cand. mag. F. W. Wendt, der på det tidspunkt virkede som sekretær ved Institutttet, hvad jeg havde besluttet med hensyn til min bog. Jeg stillede ham samtidig i udsigt, at de ønskede

ændringer nok kunne foretages indenfor et tidsrum af 5–6 måneder. Endelig udtrykte jeg håbet om, at Instituttet ville godkende en fornyet udsættelse af værkets fremkomst.

I løbet af sommeren og efteråret 1937 samlede jeg stof til et nyt kapitel 1, som jeg gav overskriften »Indre og ydre forudsætninger for enevældens socialreform (ca. 22 tryksider), og jeg udarbejdede også de ønskede »Afsluttende og sammenfattende bemærkninger« (ca. 15 sider), der indledtes med et citat af en engelsk socialhistoriker, hvis arbejde jeg havde studeret. I den nye form indleveredes manuskriptet påny 21/12 1937.

Der gik nu 12 måneder uden et ord fra fakultetet, og jeg tog derfor selv initiativet til en samtale med Albert Olsen, som fandt sted i hans privatbolig i Hellerup en formiddag omkring juletid. Jeg husker udmærket hele sceneriet og professoren siddende i slåbrok i sin lænestol. Samtalen begyndte, og fru Agnete Olsen blev anmodet om at fremtage manuskriptet. Trods ihærdig søgen i skuffer og skabe lykkedes det ikke. Det var øjensynlig blevet forlagt, og kom hverken nu eller senere for dagens lys. Professoren meddelte mig herefter, at han stadig ikke var tilfreds med min afhandling, mit kildegrundlag var for spinkelt og min hovedtese om, at centraladministrationens embedsmænd i høj grad havde holdt hånden over de fattige, når de folkevalgte kommunalfolk fastsatte deres altfor karrige fattigunderstøttelser, var en typisk opfattelse hos en embedsmandssøn! Kort og godt. Bogen måtte endnu engang tages tilbage og omarbejdes. Jeg har åbenbart ikke vist tegn på større samarbejdsvilje, og samtalen endte med følgende afskedssalut: hvis jeg vovede at udgive bogen i dens nuværende form, skulle han (Albert Olsen) sørge for, at der kom en dødbringende anmeldelse fra ham. Hertil svarede jeg kort: »Ja, gør De det.«

Jeg benyttede juleferien til nærmere at overveje den ikke særlig lystelige situation, og jeg havde også en samtale med professor Fabricius. Resultatet blev, at jeg omkring nytår påny trak afhandlingen tilbage. Jeg skrev samtidigt et brev til Albert Olsen, hvori jeg meddelte ham dette, og at jeg indtil videre havde udskudt beslutningen om en ny dybt-

gående omarbejdelse, da jeg i de første måneder havde meget andet at tænke på. Jeg var på det tidspunkt inde i slutspurten med min udgave af A. D. Jørgensens breve, og sammen med Fridlev Skrubbeltrang arbejdede jeg på det bestilte festskrift i anledning af det Clasesenske Fideicommiss' 150-årsdag.

3/1 1939 skrev Albert Olsen følgende brev til mig: »Naturligvis har De lov til at overveje, men jeg vil dog gerne overfor Dem præcisere, at jeg også synes, De skylder Instituttet en sådan. Det er ikke for at henlægge afhandlinger, at der bevilges yngre historikere meget betydelige beløb – ligeså lidt som meningen er, at der skal afleveres ikke fyldestgørende arbejder. Da jeg fremdeles mener, De både kan og skal gøre arbejdet grundigt uden hensyn til tid og penge, skal dette være en moralsk opstrammer til atter at tage fat. Efter min mening kan De både for Dem selv og Instituttet ganske simpelt ikke gøre andet«.

Jeg svarede straks 5/1 1939 på denne opsang (her gengivet efter mit bevarede gennemslag). Jeg indledte med at sige, at sagen set fra mit synspunkt ikke var så ligetil. Jeg måtte grundigt overveje, om jeg for 3. gang skulle forsøge en omarbejdning med det formål at få afhandlingen godkendt som disputats. Jeg meddelte Albert Olsen, at jeg under en samtale med professor Fabricius havde fået den klare besked, at mit arbejde var et institutarbejde, og at det som sådant ikke opfyldte de krav, som universitetet måtte stille til en akademisk afhandling. En omarbejdning ville ikke ændre hans principielle anskuelse, og »De må vel indrømme mig«, fortsatte jeg, »at det ikke er gunstige auspicer at begynde et stort arbejde under. Dernæst finder jeg den anvendte fremgangsmåde overfor mig højst mærkværdig. Først meddeles det mig, at der i mit arbejde er grundlag for en disputats, men at De som betingelse for antagelse må kræve visse ændringer, navnlig med hensyn til indledningen. Bogen bliver taget tilbage, ændringer foretages, nyt materiale indsamles. Da jeg aflægger rapport om, hvad jeg har gjort, udtaler De Deres anerkendelse heraf og lover endeligt svar i løbet af en måneds tid. Der går nu ikke een, men tolv måneder, hvorefter De meddeler mig, at mit arbejde

behøver en ny »fornyset grundig omarbejdelse«, hvis det skulle antages. Kravene, der stilles, holdes fuldstændig ubestemte. De må herefter ikke forbaves over, at jeg stiller mig noget skeptisk overfor muligheden af at kunne tilfredsstille Deres nye fordringer, og tanken om påny at skulle vente på svar fra Dem måned efter måned er mindre opmuntrende. At jeg under disse forhold ønsker grundigt at overveje, om det overhovedet kan betale sig at følge denne sag videre, forekommer mig mere end naturligt.« Til professorens udtalelse om, at jeg var moralsk forpligtet til at omarbejde min bog, udtalte jeg, »at jeg selv mener at have opfyldt mine forpligtelser ifølge kontrakten, og at jeg ikke hidtil fra bestyrelsen har hørt noget om, at jeg skulle have misligholdt indgåede forpligtelser.« Jeg havde da heldigvis ikke som tilfældet var med min arme kollega Henry Bruun modtaget betaling for arbejde, som ikke kunne færdiggøres.

Hvad nu? Under de givne forhold måtte jeg forvente, at Albert Olsen som medlem af Institutets bestyrelse ville gøre det til et kabinetspørgsmål, at afhandlingen ikke blev trykt. Jeg skal gerne indrømme, at der nok kunne rejses berettiget kritik mod både det ene og det andet i min bog. På den anden side var det min faste overbevisning, at den både lagde et værdifuldt nyt materiale frem og indeholdt synspunkter, der ikke var ganske interesseløse. Jeg kunne derfor kun ønske den offentliggjort.

Fra Institutets side gjorde man foreløbig intet, og i løbet af sommeren modnedes den tanke hos mig, at jeg nok ville få mindst besvær, hvis jeg lod afhandlingen trykke på egen bekostning og uden at spørge Institutet om forlov. I sept. 1939 udbrød krigen, og da det kunne forventes, at en almindelig prisbølge hurtigt ville indtræffe, besluttede jeg at gå til handling. Jeg entrettede med et lille og billigt københavnsk bogtrykkeri, og i løbet af efteråret lå bogen i 2. korrektur. Jeg spurgte nu Wendt, om Institutet ønskede at overtage min kontrakt med bogtrykkeriet og stå som udgiver af bogen, eller om man ikke ville have noget med den at gøre. Der blev stor alarm, og min handlemåde blev stærkt kritiseret. Enden på postyret blev imidlertid, at Insti-

tuttet overtog udgivelsen og trykkeriregningen, men man stillede som betingelse, at bogens hovedtitel ikke blev som foreslået af mig: Fra tiggerstav til aldersrente, men »Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling etc.« Jeg bøjede mig på dette punkt. Paris var vel en messe værd. På et andet punkt holdt jeg mig imidlertid ganske stiv. I henhold til min kontrakt havde jeg krav på vederlag for korrekturlæsning, udarbejdelse af registre m.m., såfremt der ikke blev indgået kontrakt om nyt arbejde. Det var der vist ingen af parterne, der ønskede, og jeg fremsendte derfor en regning på 500 kr. Bestyrelsen nægtede at gå ind herpå og tilbød 300. Jeg svarede, at jeg fandt 500 kr. et rimeligt beløb, og kunne man ikke gå ind herpå, ønskede jeg ikke at modtage noget. Bestyrelsen besluttede herefter at lade sagen gå til voldgift. Jeg bad Poul Bagge, som havde været min trøstermand under hele bataljen med Albert Olsen, om at varetage mine interesser, medens Institutet udpegede bibliotekar Aage Marcus. Voldgiftsretten tilkendte mig de 500 kr. Min månedlige gage som arkivar ved rigsarkivet var i dec. 1939 406,25 kr.

Selv om jeg ikke opnåede mit primære mål at erhverve doktorgraden, var der dog ingen grund til at klage. Mit arbejde var udkommet, og modtagelsen var positiv. Med årene er det blevet meget efterspurgt af studenter og yngre forskere, der beskæftiger sig med socialhistorie, og sammen med mine gamle venner og kolleger Henry Bruun og Georg Nørregaard har jeg oplevet at se vore gamle »institutværker« genoptrykt.

Skuffelsen i 1939 var ikke værre, end at jeg omgående gik i gang med at forberede en ny disputats. Jeg var klar over, at der måtte vælges et emne, som ingen forbindelse havde med mine tidligere arbejder, og jeg var ligeledes klar over, at jeg skulle holde mig fjernt fra Albert Olsen og Københavns universitet. Erik Arup og Knud Fabricius kunne jeg heller ikke have større tillid til. Resultatet af mine overvejelser blev en afhandling om tryk-frihedsspørgsmålet i Danmark i perioden 1799–1848, og i efteråret 1943 indsendtes denne afhandling til forsvar for den filosofiske doktorgrad ved Århus universitet. Jeg fik po-

sitivt svar i løbet af 5 måneder, og 22/6 1944 blev afhandlingen forsvaret. En skøn drøm var gået i opfyldelse.

Men jeg havde ikke helt glemt de genvordigheder, som jeg havde lidt i årene 1937–39. Den dag, jeg fik besked fra Århus universitet om min afhandlings antagelse, aflagde jeg besøg hos mine gamle venner på Politikens redaktion og anmodede om, at man ville interviewe mig, da jeg havde noget på hjerte. Bladets mangeårige universitetsmedarbejder Erik Rindom stillede sig beredvilligt til disposition, og dagen efter (9/5 1944) fremkom en hvas anklage mod det filosofiske fakultets behandling af unge videnskabsmænd, der ønskede at erhverve doktorgraden. 13/5 1944 rykkede Erik Arup og Knud Fabricius ud med et forsvar, hvori de blandt andet forsøgte at tage brodden af mit angreb ved at fremføre, at de måtte tage afstand fra et angreb, som fremførtes mod en person, der ikke var i stand til at forsvare sig. Albert Olsen havde på det tidspunkt forladt landet og opholdt sig i Göteborg. Jeg svarede tørt tilbage, at mit angreb ikke specielt var rettet mod Albert Olsen, men mod fakultetet som helhed. Nogle dage efter dette lille gemytlige ordskitte traf jeg på en bagperron i linie 6 universitets fhv. rektor, professor C. E. Bloch, som min fader havde haft en vis kontakt med. Uden foranledning fra min side, sagde han omtrent følgende: Må jeg takke Dem for den omgang, De har givet det filosofiske fakultet. Det har det vel nok fortjent. Flere af mine kolleger i rigsarkivet var derimod rystede over min ligefremme måde at udtrykke mig på. Det gælder fx. den meget forsigtige og akademiske dr. Kørnerup. Selv min landflygtige chef, rigsarkivar Axel Linvald forsøgte fra sit fjerne eksil at dysse mig ned, selv om han ikke var nogen beundrer af det historiske trekløver ved Københavns universitet.

I sin præsentationsartikel i *Historisk Tidsskrift* (9. rk. V, 1926–27, s. 331 f.) af det nyetablerede institut havde dr. Munch fremhævet, at studiet af nyere historie og samfundskonomi måtte bygge på et samvirke af flere forskere. »Kildestoffet er på disse områder blevet så overvældende, at den enkelte ikke

magter det. Og kun gennem samarbejde mellem flere med forskellig interesse og forskellige synspunkter kan fornøden mulighed opnås«. I Institutets dagligdag, således som jeg oplevede den, var det imidlertid vanskeligt at leve op til denne målsætning. Det lykkedes ganske vist at få knyttet både historikere og økonomer til Institutet, og jeg erindrer ligeledes fra min tid, at dr. Munch ved enkelte lejligheder samlede alle medarbejdere og assistenter til et hyggeligt kaffebord, hvor de enkelte afdelingsledere gjorde rede for deres respektive opgaver, hvorefter der udspandt sig en almindelig diskussion. Ud over en begrænset studiekreds virksomhed i de allerførste år nåede man dog ikke. Medarbejdere og assistenter talte sammen om de opgaver, der var blevet dem betroet, men et virkeligt organiseret samarbejde mellem de enkelte forskere fandt ikke sted. Heller ikke mellem historikerne og økonomerne. I nogle år arbejdede Hans Jensen og Povl Engelstoft ret snævert sammen, og det havde til at begynde med været meningen, at begge skulle have udarbejdet stænderværket, og at Povl Engelstoft sammen med Henry Bruun skulle have skrevet bogen om den danske fagbevægelse. Engelstoft trak sig imidlertid ud af Institutets tjeneste for at overtage redaktionen af »Dansk Biografisk Leksikon« nye udgave, og man tog ikke nye folk ind. Derimod overlod man enkeltpersoner at løse bestemte opgaver indenfor den emnekreds, som man engang for alle havde planlagt, og de enkelte fik meget frie hænder til at disponere og løse opgaverne. Man nedsatte i forbindelse med hver opgave et særligt tilsynsråd, der som regel var sammensat af bestyrelsesmedlemmer. Det var personer, der havde meget andet at gøre, og fra deres side kunne ikke forventes megen kritik eller større bistand. Set fra et snævert medarbejdersynspunkt var det nyetablerede Institut først og fremmest en arbejdsplads, der kunne tilbyde gode arbejdsvilkår og konkrete videnskabelige opgaver. Det var imidlertid op til den enkelte at få det faglige udbytte ud af tilbuddet, som han nu var istand til. Mere var der vel heller ingen, der havde ventet sig.